

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՔԱՍԴԵԼԼԻՈՆԻ ՎԱՆՔԸ

ԵՒ ՆՈՐԱԳԻՒՏ ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Քասդելլոնի վանքը կը գտնուի Երուսաղէմի Անապատին մէջ, Մեռեալ Ծովուն հիւսիսային կողմը, ծովէն քիչ հեռի, աջ կողմին վրայ: Քասդելլոն կը նշանակէ բերդ, Ամոնեանց ժամանակէն շինուած էին հոն ամրութիւններ՝ պետեւիներու արշաւանքներն արգելելու համար: Բերդը կը կոչուի նաեւ Հիրքանիա (*) անունովը Յովհաննէս Հերկանոսի՝ Մակաբեանց, Սիմոնի որդւոյն՝ որ արարական արշաւանքներն ու բռնութիւնները դադրեցնելու համար ամրացուց նոյն տեղերը, որ արդի անունով կը կոչուին Wars կամ Wers:

Հայագարմ Մելիտինեցի Եւդիմիոս Մեծ Անապատականը 421ին Քասդելլոնի հին տւերակներուն վրայ հիմնեց մատուռ մը, եւ սեղան մը, անկէ յետոյ, 490ին, Եւդիմիոսի աշակերտը՝ Սաբա ընդարձակեց մատուռն ու սեղանը ու վերածեց ընդարձակ մենաստանի մը որ պայծառութեան զէնիթը կը գտնուէր է՝ դարուն: Քասդելլոնի վանքի մասին մեր այս ուսումնասիրութիւնը Երուսաղէմի հայ վանորէնի պատմութեան տէսակէտով շահեկան կը նկատենք այն պատճառաւ որ նոյն վանքին պեղումներուն առթիւ գտնուած է շատ հետաքրքրական յիշատակարան մը զոր պիտի յիշատակենք ստորեւ ուրիշ կարեւոր գիւտերու հետ որ նոյն վանքին պեղումներէն երեւան ելած են:

Հնախոյզ գիտուն մը Հ. Տօքթ. A. E. Mader հինգ անգամ այցելած է Քասդելլոնի վանքը եւ զրադած է հետազոտական խուզարկութիւններով եւ անոնց նկարագրութիւնը զրի առած ու յօդուածով մը հրատարակած է (տե՛ս The Journal of the Palestine Oriental Society n. 3-4 էջ 122-135): A. E. Mader վանքին նկարագրութեան հետ կուտայ մեզ նորագիւտ յիշատակարաններուն լուսանկարները հանդերձ արձանագրութիւններով մենք լայնօրէն օգտուած ենք նոյն յօդուածէն:

ՆՈՐԱԳԻՒՏ ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

1. Տապանաբար մը

Մենք մեր վերջին աշխատութեան մէջ (տե՛ս Հայկական ճիւղ վեցեր եւ եկեղեցիներ Ս. Երկրին մէջ, էջ 338) գրած ենք թէ «430ին Սիդիմիոս Մելիտինէն Սահէլ այցելութեան կուգար Եւդիմիոսի ան կը տեսներ Անապատականին մեծ յաջողութիւնները, թէեւ վերջինս կը ջանար ծածկել զայս իր համեստութեան պատմաճանին տակ: Քիչ ժամանակ յետոյ, Մելիտինէն ժամանեցին Սիդիմիոսի եղբորորդիները, երեք համարիւն եղբայրներ, Սեփաղոս, Անդրեաս, և Գայիաղոս, որոնք անտարակոյս իրենց հօրեղբոր աշակերտած էին Մելիտինէի ընծայարանին մէջ և ուսած էին այն ուսումները զոր արդէն Եւտիմիոս ստացած էր նոյն դպրոցին մէջ... Այս երեք եղբայրներուն անդրանիկը Յամիալի եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի, երկու տարի սարկաւաք մնալէ յետոյ. կրտսերը՝ Գայիանոս կը գրաւէ Արարիոյ մէջ, Մատապայի եպիսկոպոսական Աթոռը. իսկ երկրորդ եղբայրը Անդրէաս՝ վանահայր կը նշանակուի Երուսաղէմի Ս. Մինաս վկայի մատրան, ինչպէս կը հաւաստէ Սկիթուպոլսեցին. երեք եղբայրներուն տարիքն ու պաշտօնը շատ կարեւոր էին. մանաւանդ հայագրի Անդրէաս կրօնաւորին Ս. Մինասի մատրան վանահայրութիւնը եւ դարու կիսուն կ'ապացուցանէ Հայոց Ս. Մինաս մատրան գոյութիւնը Ս. Յակոբի եկեղեցւոյն մէջ, ուր կանգուն է ան մինչեւ ցայսօր, իր ճարտարապետական հնադարեան կառուց-

(*) Այս կողմերուն նշանակուած երեք բերդերն են, Հիրեանիա, Մաբեռու, եւ Աղեմանդիոն. առաջինը Հիրեանի՝ քս Յովսէպոսի անձանց է. երկրորդը Մաբեռու՝ արդի Մաբեռու է, Մեռեալ Ծովուն արեւելք. Աղեմանդիոնը՝ Յաղեմանի արեւելք. երկուքի նամբուն վրայ, քիչ մը Սկիսապոլսի մօտ, ինչպէս ցոյց կուտայ Մատապայի մոզայիք. այժմ կը կոչուի Գարա Օվա (տե՛ս Հրեական հնութիւնք Յովսէպոսի, հասար Գ. էջ 210 եւ 217, ծանօթագրութիւնք Théodore Reinachի 1904):

ուածքովը...»: Այս տողերէն կը հասկցուի թէ Եւդիմիոսի Սահելի վանքին վանական Անդրէաս հայազգի Մելիտինեցին՝ մին երեք հղբայրներէն, վերատեսուչ կը նշանակուի Ս. Մինասի մատրան, ու անոր մերձակայ կուսանոցին. յայտնի է թէ Երուսաղէմ ունէր միակ մատուռ մը Ս. Մինասի: Կ'երեւի որ Անդրէաս վանական՝ Ս. Մինասի մատրան վերատեսուչութիւնը թողէ վերջ, մեկնած է Քասդելլիոնի վանքը՝ որուն առաջին հիմնարկութիւնը ինչպէս յիշեցինք, կը վերաբերի Մեծ Անապատականին. Անդրէաս վանական հոն կը վախճանի. այս պարագան՝ Հ. Տօք. A. E. Mader կը հաստատէ վանքին գերեզմանայրին մէջ գտնելով այն տապանը՝ որուն տապանագրէն յայտնի կ'ըլլայ թէ Անդրէաս Քասդելլիոնի մէջ վախճանած ու հոն թաղուած է: Տապանագիրը յունարէն է և շատ յաջող գրուածք մը չէ. E. Mader տապանագիրը մասին լեզուական և ուղղագրական լուսաբանութիւններ տալէ վերջ կուտայ անոր թարգմանութիւնը, որ է հետեւեալը. «Յիշեա՛ ով Տէր, զծառայ քո Անդրէաս վանական (ի վանաց...)» E. Mader կը յիշէ թէ Եւդիմիոսի կենսագրութեան մէջ (յունարէն տպ. 1913, Երուսաղէմ, Օգոստինոսի կողմէն, էջ 25), կը յիշուի Եւդիմիոսի վանքի վանական Անդրէաս մը, որ յետոյ վերադառնալ եղաւ, ըստ E. Maderի, ուրեմն Քասդելլիոնի մէջ գտնուած տապանաքարը կը վերաբերի ճշտօրէն այն Անդրէասին որ Ե. դարուն, վերատեսուչն էր մեր Ս. Յակոբեանց Ս. Մինաս մատրան, եւ մերձակայ կուսանոցին. այս յայտնութիւնը մեծ շահեկանութիւն ունի ըստ իս. հայ Երուսաղէմի պատմութեան հնադարեան դրուագի մը լուսաբանութեան տեսակէտով: Գտնուած տապանաքարին բարձրութիւնն է 26 սմ. ու լայնութիւնը 32 սմ. քարին գլուխէն, ստորին եզրերէն եւ աջ կողմէն կտրուած է: Տապանագիրը հաւանաբար գրուած է Ե. կամ Զ. դարուն:

2. Կոնստանտինոսի ժամացոյց մը

Քասդելլիոնի վանքին մէջ գտնուած է նաեւ սեւ կրաքարով շինուած գոգաւոր քառակուսի արեւի ժամացոյց մը, լայն. 38 սմ. և բարձր. 30 սմ.: Անոր ճաճանչային

տասը միջօրէական շրջանակները շինուած են յունական պատկերներով: Ժամացոյցին տակը կը գտնուի քանդակուած խաչ մը՝ 12 սմ. բարձրութեամբ, զէպի դուրս տարածելով իր թեւերը, որ կը նշանակէ քրիստոնէական արուեստի գործ ըլլալը: Ըստ E. Maderի այս տեսակ արեւի ժամացոյցէն Պաղեստինի մէջ կը գտնուին միայն երկու տեսակներ. առաջինը բերուած է Պեր-ես Սապայէն և H. Abel հրատարակած է (տե՛ս Revue Biblique, 1903, էջ 430), իր ստուերագրովը, բայց առանց նկարագրութեան: Քարին տարածութիւնները նոյն են (31x38 սմ.) և հոն ալ քանդակուած է խաչ մը, միջօրէական շրջանակներուն տակը. բայց երկու ստուերացոյց սլաքի Դ և Δ պատկերներով: Կայ սակայն, տարբերութիւն մը, ժամացոյցին Δ պատկերը աջ կողմէն է մինչ Քասդելլիոնի մէջ գտնուածը ձախ կողմը կը կրէ: Երկրորդ տեսակը Palestine Exploration Fundի պեղումներէն գտնուած է Ոփելի վըրայ, Երուսաղէմ: Ասիկա սակայն, ու է պատկեր կամ խորհրդանշան ցոյց չտար. ժամերը և տարածութիւնները շատ փոքր են, 3 1/2 մտ. բարձր. 3 մտ. լայն. 2 մտ. թանձր: Անոր վերաբերեալ ստուերացոյց սլաքը հորիզոնական կերպով տեղաւորուած է քարին փորուածքին մէջ, այնպէս որ, ստուերը կրնայ անցնիլ միջօրէական շրջանակներու վրայէն: Այս քարէ ժամացոյցը կը տարբերի Պեր-ես Սապայիցէն անով որ պատուանդանը ստուերագծուած է կիսադէմ կերպով: Դժբաղդաբար խուզարկուները մեղ չեն նշանակեր թէ ան հռովմէական է համ քիւզոնդական, այսինքն քրիստոնէական:

Mecallister գիտնական-հնախօսին Կէզէրի պեղումներուն մէջ գտած գրպանի արեւի ժամացոյցը Պաղեստինեան շինուածք մը չէ. այլ բերուած է Եգիպտոսէն. հաւանաբար Կէզէր այցելող եգիպտացի ճամբորդի մը կողմէն: Ան փորագրուած է փղղոսկրի վրայ 2 1/4 մտ. երկայն, 1 1/2 մտ. թանձր: Ետեւի կողմը ցոյց կուտայ տասն միջօրէական շրջանակներ, առանց պատկերի կամ նշանի. ճակատը զարդարուած է «երկրպագութեան տեսարանով մը». արեւին ետեւին կողմը աթոռի վրայ նստած է Ռա-Հարմաքիս աստուածը որ կը ներկայացնէ արեւ-աստուծոյն Ռաի եգիպտա-

կան ձեւը, ոչ սակայն թողը, ինչպէս կը կարծէ Macalister գիտնականը: Ինչպէս փամփուշտներով ցոյց կը տրուի միւս կողմը, զիքին առջեւ ձնրագրողը և անոր զոհ մատուցանողը Mer-en-ptah (Mernephtah) թագաւորն է: Այս փարաւունը կ'իշխէր 1225-1215 (ն.թ.), ժամացոյցը շատ հաւանական է կը վերաբերէր ԺԹ. հարստութեան: Եզրիպտական երկու ուրիշ արեւի ժամացոյցներ ևս կը գտնուին Պերլինի թանգարանին մէջ: Ըստ գիտնոց մտածման հետաքրքրական է որ քրիստոնէական արեւի ժամացոյցներուն վրայ ոչ արձանագրութիւն կամ թ'չ ալ խորհրդանշան կը գտնուի, ինչպէս փիւնիկեան և եգիպտական ժամացոյցները, որոնք նուիրուած են Քրիստոսի որ է «արեգակն արդարութեան» կամ «արեգակն փրկութեան»: մանաւանդ որ Քրիստոսի նուիրումը շատ յայտնի և միշտ ժողովրդական եղած է քրիստոնէական հին ժամանակներուն մէջ: Բայց իբր յաւելուած պէտք է յիշել թէ Պեր-ես Սապայի, ինչպէս նաեւ Խիւպէս ել-Մերսի (Քասդեպլիոն) ժամացոյցներուն ստորոտը կը գտնուի մեր Տիրոջ Քրիստոսի խաչը:

Խիւր էլ-Մէրտի արեւի ժամացոյցը կարեւոր ապացոյց մ'է թէ Քասդեպլիոնի վանքը հաստատուած է 492ին Մար-Սաբայի կողմէն: Սաբա այս արեւի ժամացոյցը գործածած է ծիսական արարողութեանց ժամերուն կանոնաւորութեան և վանքին իբր առտնին ժամացոյցը:

3. Սեղան - Դասի մը սիւնակը (Hermula)

Միւսնոյն վանքին կամ անոր եկեղեցիին կը վերաբերին նաեւ ճարտարապետութեան դանազան մասեր զոր E. Mader գտած է աւերակներուն մէջ, ինչպէս նաեւ Մար-Սաբայի վանքին վանականներէն մին գտած է մասեր վանքին գերեզման-այրին մէջ. նոյն Հայրը յատկապէս կը յիշատակէ մասնաւոր քարի մը վրայ փորուած մկրտութեան աւազան մը, 65 սմ. բարձր և 1 մ. տրամագիծով, որուն կեդրոնը կայ բլրորակ կոնք մը, 32 սմ. խորութեամբ և 57 սմ. տրամագիծով. և որուն ճակատը կը գտնուի քանդակազարդ խաչ մը: Ասոր մէկ կողմը կայ սիւնի խորիսի մը, սիւններու խոյակներու կտորներ,

մարմարեայ խաչեր, մողայիքի մասեր, մասամբ գունաւոր և բարձրորէն յըդկուած խորտնարդներ, դրան մը բարաւորը՝ վրան խաչ՝ բիւզանդական գերեզմանի կանթեղ մը, վրան արձանագրութիւն և խաչ, գերեզմանի մը մարմարեայ կափարիչ մը, 25,5 սմ. երկայն, 12 սմ. բարձր համետածեւ առաստաղով մը և չորս անկիւնները՝ չորս եղջիւրներ, 6 սմ. բարձր գազաթին մէջտեղէն ուղղահայեաց բացուածքով մը, և բիւզանդական խաչ մը առաջադիւն պատին առջեւ. բայց մասնաւորապէս սեղան-դասի յատուկ յունական մարմարեայ շքեղ սիւնակ մը (hermula) որ թատուկի տերեւներու զարդարանքով մը, որ դուրս կ'ելլեն երկու կանթով ամանէ մը:

Պաղեստինի մէջ այդ կերպ նուրբ գործեր յայտնի են և անկէ կարելի է հետեւցնել թէ վանքին եկեղեցին ունէր նուրբ զարդարանքներ: Միւսնոյն որ թատուկի ճիւղերու զարդարանքներ գտնուած են Պէս ձեպրիքի սեղան-դասի սիւնակին վրայ. որ կը գտնուի այժմ Պաղեստինի թանգարանին մէջ. բայց անոր քանդակը անհամեմատ ստորին է Խէր Պէթ էլ-Մէրտի սիւնակէն: Նոյնամասն խիստ ճոխ որ թատուկի տերեւով քանդակուած զարդարանք մը կարողացած է տեսնել E. Mader եգիպտոս, Մէմփիսի մօտ, Սաֆարայի Երեմիայի վանքին դրան սիւնին վրայ, որ կը կարծուի Ե. դարու գործ:

4. Պաղեստինի մը արձանագրութիւնը

Մար-Սաբայի վանքի միաբաններէն ոմանք այցելած են Քասդեպլիոնի վանքը ու շինած են փոքր մատուռ մը հին վանականաց ոսկերչութեան գերեզման-այրին մէջ: Այս նպատակին համար Մար-Սաբայէն պատկերներ բերած ու կախած են այրին մէջ: Այս բերուած պատկերներէն ամէնէն գեղեցիկ և կարեւորն է մին որ ունի պատմական արժէք մը և կը ներկայացնէ Ս. Կարապետը, Մարիամ Ս. Կոյսը և միւս կողմը Ս. Յովհաննէսը և չրջանակին չորս կողմը տասներկու Առաքեալները:

Ստուգիւ պատահած հրդեհ մը այրած է այն պատկերին վերի կողմը և ամբողջ պատկերը շատ սեւցած է: Պատկերին և

տեւը կայ յունարէն արձանագրութիւն մը որ Պաւղոս անուն վանական մը գրած է. ան սկզբնագրին վրայ աւելի ընթեռնելի է քան E. Maderի լուսանկարածը. հետեւեալն է արձանագրութեան թարգմանութիւնը. «Այս ներկայ պատկերը՝ որ կը կրէ «երկտառան Առաքելոց» տիտղոսը, բերուած է Քառղիլիոնի վանքէն Մար - Սարայի վանքը. ընդիկտիոն 15, ստեղծագործութենէ աշխարհի 6855, Քրիստոսէ վերջ 1335 վանական Պաւղոս»...

Այս պատկերի արձանագրութիւնը կարեւոր յիշատակարան մ'է իրիպէտ էլ Մէրտի Քասղելիոնի վանքին պատմութեան համար: E. Mader Երուսաղէմի Անապատին իրիպէտ էլ - Մէրտի գերեզման - այրի 36 սուրբերու պատկերներու մասին յօդուած մը ունի (տե՛ս Das Heilige Land, 1928, էջ 33-52) ուր կը գրէ վանքին համառօտ պատմութիւնը որքան որ կըցած է սակաւաթիւ գրքերէ եւ հնախօսական նկատողութիւններէ քաղել: Աւելորդ չեմ համարեր այս յօդուածին առթիւ, մէջ բերել զիտնական եւ հնախօս H. Vincentի մէկ զիտողութիւնը (տե՛ս Revue Biblique 1929, էջ 159). Ըստ նոյն զիտնականին Հ. Տօքթ. Maderի նրկարագրած պատկերները կը ներկայացնեն առաւել կամ նուազ նշանաւոր անձեր որ Ե. - Է. դարերուն մէջ Պաղեստինի վանականութեան ու սրբոց կեանքին մէջ տեղ մը զբաւած են. դժբաղդաբար նոյն պատկերները շատ ատուած են: Das Heilige Landի մէջ հրատարակուած առժամանակեայ նրկարագրութեան մէջ մէկ լուսանկար միայն կը գտնուի, եւ որ սակայն բաւական կ'ըլլայ զիտնական հնախոյզին կողմէն առաջարկուած 625 եւ 638 վաղնջական թուականին վրայ տարակոյս յայտնելու: Մար - Սարայի մէջ գտնուած «Արկատիոս Այրին» եւ Միւքէլիքի քարայրին մէջ բերուած հանգիտութիւնները կը թելադրեն բիւզանդական միջին դարու շատ աւելի մերձաւոր թուական մը, եթէ նոյն իսկ աւելի ուշ չըլլայ:

Baurat C. Schick կը կարծէ թէ գտած ըլլայ նոյն տեղը Մեծն Եւդիմիոսի վանքը որու մասին Սկիւտուպոլսեցի Կիրիլո՝ Եւդիմիոսի վարէին մէջ կը պատմէ թէ (զլ. 28) պաղիլիքային ներքեւ թաղուած են Եւդիմիոս եւ շատ մը սուրբ վանականներ: Բայց

այս կարծիքը հերքուած է յորմէհետէ հաստատուած է ապահովապէս թէ Մեծն Եւդիմիոսի վանքը Խան էս - Սահէլ Երիթրով ճանապարհին հարաւը կը գտնուի, ուր E. D. Y. Chitty 1928ին գտած է Եւդիմիոսի եկեղեցին մօզայիքներով եւ 1929ին ալ Սուրբին թափուր գերեզմանը:

5. Քասղելիոն վանքին մասին պատմական եւ տեղագրական ծանօթութիւններ

Ս. Սարա իր կեանքին 54 տարւոյն՝ տոաջին անգամ հոն անցուց Մեծ - Պահքը: Քասղելիոնի լեռը Սարայի վանքին հիւսիս - արեւելք 20 ասպարէզ էր (20X190 մ. = 3800 մ.): Նոյն տեղը շատ երկրաշարժի էր պէտէվներուն պատճառու. եւ պատմուածին նայելով՝ նոյն տեղը բաղմաթիւ դեւեր կը յաճախէին: Միայն Ս. Սարան էր որ լեռը «Ս. խաչէն ծորած խղին» սըրըսկուածով հոն անցուց Մեծ - Պահքը, բայց ան բաւական տառապեցաւ դեւերէն: Անոնք կ'երեւային անոր զաղրելի օձերու, ագռաւներու եւ ամէն տեսակ վայրի կենդանիներու կերպարանքով՝ այնպէս որ ըստիպեցին զանիկա թողուլ նոյն տեղը: Սակայն Սարա յաղթանակը տարաւ հալածելով զիւական ամբողջ երամբ. զիշեր մը սեւ ագռաւներու կերպարանքով փախուստ տըւին վանքին այրէն: Ս. Սարա միարաններուն հետ Ս. Զատիկը իր վանքին մէջ կատարելէ վերջ, Քասղելիոն կը վերագոռնայ քանի մը վանականներու հետ, կը սրբազործէ նոյն տեղը եւ խուցեր կը շինէ հոն առձեռն գտնուած նիւթերով: Անոնք աւերակներուն մէջ կը հիմնեն «գարմանահրաչ քարերով կամարակապ պարստ մը: Անմիջապէս կը յարդարեն նոյն տեղը եւ կը վերածեն եկեղեցիի մը մենաստան մը կառուցանելու մտադրութեամբ. ինչպէս որ կ'առուցին» (վարք Ս. Սարայի, զլ. 27):

Զ. դարուն, կ'երեւի որ Քասղելիոնի վանքը իր պայծառութեան զէնթիւն վրայ կը գտնուէր. Կիրիլ Սկիւտուպոլսեցիին իր պատմութեան վրայ կ'աւելցնէ թէ 421 թուականի Եւդիմիոսի հիմնարկութենէն՝ իր ժամանակին (գրեթէ 555 թ.) գոյութիւն ունէին Սուրբին մատուռն ու սեղանը. եւ վերեւ նշանակուած սեղան - դասին սիւնակը, ինչպէս նաեւ արեւի ժամացոյցը եւ

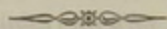
Ճարտարապետութեան ուրիշ զանազան մասեր կը վերաբերին այս ժամանակամիջոցին: Նոյն իսկ է. դարու սկիզբը Քասղեւիոն կը թափւլ ըլլալ մենակեացներու կեդրոն մը, վասնզի Յովհաննէս Մոսքոս որ մեռած է 619ին, տեսած է զանոնք որ կը բռնակէին «խիստ լուսաւոր մատիւ վրայ» (լատին թարգմանութեամբ մարտէս):

Պարսկական եւ արաբական յարձա-
կումներուն նախընթաց շրջանին կ'երեւի
թէ կային հոն մենակեացներ՝ որոնց հնա-
գոյն պատկերներն՝ ինչպէս յիշեցինք վերեւ
գտած էր Հ. Տօքթ. Mader. դարձեալ վերեւ
յիշատակուած եւ 1355ին նոյն վանքէն
բերուած պատկերի մը արձանագրութենէն
յայտնի կ'ըլլայ թէ վանքին աւերակներուն
եւ անոնց այրին միշտ կ'այցելէին Մար-
Սաբայի վանականներն ու աւելի երկար ու
կարճ ժամանակով մը կը մնային հոն, եւ
անոնք ունին մինչեւ այսօր միեւնոյն յար-
գանքը։ Կարելի է խորհիլ թէ վանքը վե-
րակենդանացած է Խաչակրոց ժամանակն
ալ, բայց զարմանալի է որ վանքին մասին
բան մը չէ լսուած ֆրանկ տիրապետու-
թեան ժամանակ, կամ աւելի ուշ եւ
վերջը, մինչ Հրէաստանի անապատին միւս
մեծ վանքերը կրկին յիշատակուած են։
Նոյն իսկ Փոկաս՝ 1177ին երկքովէն երու-
սողէմ իր ճամբորդութեան միջոցին Մար-
Սաբայի եւ Թէոտոսի վանքերուն ճանա-
պարհով կուգայ, եւ գուցէ կը հետեւի Նէ-
պի Մուսայի հին ճանապարհով Պիւքայի
մէջէն, Մարտա լեռան ստորոտով, բայց
Փոկաս անյիշատակ կը թողու Բասդելիո-
նի վանքը, մինչ նոյն ժամանակ գոյու-
թիւն ունեցող բոլոր վանքերը նախամե-
ծարութեամբ կը յիշատակէ։

Զարմանալի չէ որ Քասդեղլիոնի վան-
քը կը թաղուի մոռացութեան մէջ, վասն
զի ան միւս վանքերէն աւելի ենթակայ էր
Պետեւիներուն յարձակմանց եւ 148 տարի
զոյութիւն ունենալէ յետոյ (490-638)
այատմութեան խաւարին մէջ կ'աներեւու-
թանայ: Միայն Tell es-Sebbe վանական
հաստատութիւնը (հաւանաբար յատկաց-
ուած իբր Մեծ-Պահոց բնակատեղի) միշտ
հեռի կը մնայ Մեռեալ Ծովուն տնմիջա-
կան զրացնութիւնէն, բայց ան ալ արաբա-
կան առաջին արշաւանքէն յետոյ այլեւս չը
յիշատակուիր: Եթէ Հրէաստանի Անտպա-

տին միւս վանքերը ի վերջոյ կը վերականգնին՝ անոնք այդ պարագան յայտնադէտ կը պարտին այն դիրքին՝ զոր ունէին անապատին բնակիչի դաւառներուն մերձաւորութեամբ, ինչպէս Սաբայի եւ Թէոտոսի վանքերը, կամ շատ յաճախուած տեղերուն եւ ճամբաներուն մերձաւորութեամբ, ինչպէս Սանէս-Սահէլի եւ Ղլմիոսի, Յոհաննէս-Գուրգոյայի եւ Երկքովի մօտ եւ Ղիայի վանքերը։ Դարերու ընթացքին, նոյնիսկ այդ աւելի լաւ պաշտպանուած վանքերը ծանր յարձակումներու եւ յաճախակի տարադրութեանց տակալով՝ կարողացան վերանորոգուիլ, ինչպէս ցոյց կուտայ իրենց արիւնճոտ պատմութիւնը. ԺԹ. դարու վերջին տասնեակին միայն իրենց գարաւոր քունէն արթնցան Յովհաննէս-Քուղիպա եւ Երասիմոսի վանքերը։

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ . ԱՂՍԻՆՈՒՆԻ

ՆԵՐՍԷՍ ԱՇՏԱՐԱԿԵՅԻԻ
ՔԱՆԻ ՄԸ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐԸ

Ukruku dunnay Prhusnuh tili

Սրբազան Սահակ եպիսկոպոսի Սա-
ղունեան, վիճակաւոր առաջնորդին Սար-
պատականի, ծանուցանեմք, զի նաչալ-
նիկն քաղաքական կառավարութեան կրն
եազ Վասիլ Յովսէփեան Բէհրուդեանց զը-
րութեամբ ի 14 Յուլիսի, համարաւ 789,
առաքելով զգրութիւն կոնսուլին Ռուսաց
որ ի Թաւրէզ, յաղապս պահանջելոյ ձեռ
ի կոնսուլէն զկայս եւ զգրամն մնացեալս
զկնի մահուան ինկողայոս եպիսկոպոսի
խնդրէ զմերն տնօրէնութիւն, մեք նշա-
նակեցաք զաղայ Առաքելն Մեկր Մինաս-
եան, զգործակատարն Սրբոյ Էջմիածնի եւ
ընդ նմա զձեր սրբազնութիւնն, զի գոր-
ծակցութեամբ Տէր Դարբիէլ աւագ քահա-
նայի Պետրոսեանց, Տէր Յովսէփ քահա-
նայի Տէր Յովսէփեանց, Երէջփօխ Աւագայ
Հայրապետեան, Մատթէոսի Մովսիսեան,
Ծերուն Դրիգորեան եւ Գրիգորի Մալիանց
վերազննեցիք զկայս մնացեալս յետ վաղ-